

ელენე ნაპირელი

ენათმეცნიერების მაგისტრი, თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი, მეცნიერი თანამშრომელი

დიანა ანფიმიადი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი, თსუ არნ. ჩიქობავას
სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი

მაია ბარიხაშვილი

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის
დოქტორანტი, თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის
მეცნიერი თანამშრომელი

ლექსიკოგრაფიული წყაროები ქდკ-ს სალექსიკონო პლატფორმისათვის

Abstract

The best illustration of “reading” in a novel way and the principle of processing is the lexical platform of the Georgian Dialectal Corpus. In the process of working on the dictionary, lexicographic data undergo a number of systematic changes. This is a sort of postmodern, rereading rule where the author is not changed but, at the same time, presented information is filled and, by combining several sources, a new lexicographic text, actually, a lexical hypertext is created.

In the paper, we discuss the lexicographic sources of the dictionaries of the GDC and demonstrate an interesting process through the visual material where several lexicographic sources create a single lexical hypertext, and the Georgian lexicographic heritage turns into a new, perfect scientific platform.

საკვანძო სიტყვები: ლექსიკოლოგია, კორპუსლინგვისტიკა, დიალექტოლოგია

შესავალი

მდიდარი ქართული ლექსიკოგრაფიული გამოცდილება გვამღებს საშუალებას ტექნოლოგიების, კორპუსული და ელექტრონული ინსტრუმენტების გამოყენებით ახალი ლექსიკოგრაფიული სინამდვილე შევქმნათ, რომელიც მნიშვნელოვანი ლექსიკოგრაფიული ტექსტების სრულიად ახლებური კითხვისა და გამოყენების შესაძლებლობას მოგვცემს.

ახალ, ინოვაციურ ლექსიკოგრაფიულ სინამდვილეში ლექსიკოგრაფიული წყარო უფრო მასშტაბურ, მრავალმხრივ რესურსად გარდაიქმნება, ითავსებს სხვა წყაროებს, მკვლევართა გამოცდილებას, თანამედროვე საველე სამუშაოების შედეგებს, დიაქრონიულ და სინქრონიულ ცვლილებებს, ტექნოლოგიების განუზომელ შესაძლებლობებს და კვლევის ფართო პერსპექტივას წარმოაჩენს. ეს, ერთი მხრივ, გასული საუკუნის დიალექტოლოგიური და ლექსიკოგრაფიული მასალის თანამედროვე სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანას, ინფორმაციულ გარემოში „დაბინავებას“ და, მეორე მხრივ, ამ ბაზაზე ახალი კვლევების განვითარებას შეუწყობს ხელს.

ახალი „წაკითხვისა“ და დამუშავების პრინციპის საუკეთესო ილუსტრაციაა ქართული დიალექტური კორპუსის სალექსიკონო პლატფორმა. ლექსიკოგრაფიული რედაქტორი (მ.ბერიძე, დ. ნადარაია) იძლევა იმის საშუალებას, რომ ნებისმიერ დროს დაემატოს ახალი ლექსიკოგრაფიული წყაროს მასალა ყველა საჭირო საავტორო მითითებით, ერთი წყაროს ან რამდენიმე წყაროს ბაზაზე, ინფორმაციის შერწყმის საშუალებით სრულყოფილი სალექსიკონო სტატია შეიქმნას. დღეისათვის დიალექტური კორპუსის წიაღში ინტეგრირებულია მ. თოდუას, დ. ჩხუბიანიშვილის, თ. უთურგაიძის, ჯ. გიუნაშვილის, მ. ბერიძისა და ლ. ბაკურაძის მიერ სხვადასხვა დროს ფერეიდანში ჩაწერილი „ფერეიდნული სალექსიკონო მასალა“, სტეფანე მენტეშაშვილის „ქიზიყური ლექსიკონი“ (მენტეშაშვილი, 1943) კახური დიალექტის ლექსიკონი, არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის არქივი (1949–1988); შინამრეწველობის მასალები ((პირველ–ასლები) (შეკრებილი ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით) (ჯავახიშვილი, 1936), როგნედა ღამბაშიძისა და ნათელა როსტიაშვილის ინგილოური ლექსიკონები, გ. ცოცანიძის „თუშური ლექსიკონი“, ალ. ჭინჭარაულის „ხევსურული ლექსიკონი“, პ. გაჩეჩილაძის, ბ. წერეთლის, ქ. მოწენიძის, ივ. ქავთარაძის „იმერული ლექსიკონი“ და იმერული სალექსიკონო მასალა და სხვა.

კვლევის მეთოდოლოგია

აღსანიშნავია, რომ ამ ერთგვარ სალექსიკონო შემოქმედებით პროცესში ყველა ელემენტი, ყველა შემადგენელი იცვლის თავის პირველად სახეს თუ ფუნქციას და ახალ, მეტატექსტად ერთიანდება. ამ ქმნადობის ერთ-ერთი მთავარი რესურსი სალექსიკონო წყაროა, რომელიც სხვადასხვაგვარია და შესაბამისად, სხვადასხვაგვარ დამუშავებას საჭიროებს. ელექტრონული ლექსიკონის მზადებისას ბეჭდური ლექსიკონების გარდა სხვა მასალებიც გამოიყენება, როგორცაა, ტექსტური ჩანაწერები, ზეპირი ისტორიები, ნედლი სალექსიკონო მასალა და სხვა. მთელი ეს ენობრივი მასალა, ტექსტური მასივი ერთ უნივერსალურ სალექსიკონო სტატიადა ერთიანდება.

ლექსიკონზე მუშაობისას ლექსიკოგრაფიული წყარო განიცდის მრავალ სისტემურ ცვლილებას. სწორდება, ზუსტდება ან ემატება მნიშვნელობა ან განმარტება (ბეჭდურ წყაროში მოცემული ილუსტრაციის, სხვა ლექსიკონის (მაგ. განმარტებითი) მიხედვით.

წყაროების ინტეგრირებისას მთავარი, ერთგვარი საფუძველი, ძირითადი რესურსი ბეჭდური ლექსიკონია. ქართული ლექსიკოგრაფია დიდი ისტორიის მქონე მეცნიერებაა, პირველი ქართული ლექსიკონიდან დაწყებული თანამედროვე ლექსიკონებამდე ლექსიკონის აგების სტრუქტურა, სპეციფიკა, ლექსიკოგრაფიული გემოვნება, სტილი, ერთგვარი სამეცნიერო კონიუნქტურა თუ მიზნობრივი აქცენტი სულ იცვლებოდა, იხვეწებოდა, ზუსტდებოდა, ეს,

ერთი მხრივ, ქართული ლექსიკოგრაფიული ლიტერატურის განვითარების საინტერესო პროცესს ასახავს, მეორე მხრივ, კი თითქოს სირთულის წინაშე გვაყენებს, თუ ელექტრონული ლექსიკონი მკაცრად გატარებული პრინციპების ერთობლიობაა, შევძლებთ კი სხვადასხვაგვარად შედგენილი, თუნდაც ერთი ტიპის ლექსიკონები ისე მოვათავსოთ ელექტრონული ლექსიკონის სივრცეში, რომ ერთი ხაზი, ზუსტი და ერთგვაროვანი წაკითხვის წესი შევინარჩუნოთ?

ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა სწორედ ესაა, ყველა ტიპის ლექსიკოგრაფიული წყარო ისე ინტეგრირდეს ელექტრონულ ლექსიკონში, რომ სტრუქტურული სიზუსტე არ დაირღვეს. ამისთვის მრავალ მნიშვნელოვან ამოცანას ვასრულებთ, მიზანი ერთია, კითხვის ამ ახალი წესის საშუალებით ყველა ტიპის წყარო ერთგვაროვნად, სტრუქტურულად აღმოჩნდეს „ახალ სხეულში“, შეივსოს დანაკლისი, გასწორდეს ხარვეზები, ახალი ფუნქციები შეიძინოს.

ამისთვის მრავალი დეტალის გათვალისწინება გვიწევს:

- როდესაც ლექსიკოგრაფიულ წყაროში არ არის გატარებული ლექსიკური ერთეულის წარმოდგენის ერთი პრინციპი, ონლაინლექსიკონში ამ ხარვეზს ვასწორებთ.
- ერთი სისტემური მიდგომით სწორდება ლემის, ილუსტრაციისა და გრამატიკული ვარიაციების ველები. ავტორისეულ სიტყვა-სტატიაში გამოტანილი ყველა მიმღეობა (თუ ის გასუბსტანტივებული არაა) და ზმნიზედა (ზმნიზედად კვალიფიცირებული ვითარებითი ბრუნვის ფორმა) ერთიანდება მასდარის ბუდეში, როგორც გრამატიკული ვარიაციები, ხოლო დიფერენცირებული მნიშვნელობები ილუსტრაციის ველში თავსდება.
- ერთი პრინციპით ლაგდება გრამატიკული ვარიაციები. ზმნის საწყისი ფორმა გაგვაქვს სალექსიკონო სტატიის მთავარ ლემად, ბეჭდურ ლექსიკონში ცალკე გატანილ ზმნის ყველა პირიან ფორმას ვაერთიანებთ მის მასდართან, მესამე პირის ფორმები კი ამ სალექსიკონო სტატიის გრამატიკული ვარიაციის შესაბამის გრაფაში თავსდება.
- როდესაც ავტორისეულ სიტყვა-სტატიაში ზმნისწინს არ აქვს სიტყვაწარმოებითი ფუნქცია, მთავარ ლემად უზმნისწინო ფორმა გაგვაქვს, ხოლო ზმნისწინიან ვარიანტებს ამ ლემის გრამატიკული ვარიაციის ველში განვათავსებთ.
- ზუსტდება ორაზროვანი განმარტებები, ასევე, იმ შემთხვევაში, როდესაც სიტყვა მოცემულია განმარტებისა და შესატყვისის გარეშე, ჩვენ სრულყოფით სალექსიკონო სტატიას და ვამატებთ ნაკლულ ინფორმაციას. სიტყვის მნიშვნელობას ვაზუსტებთ ილუსტრაციის, მყარი შესიტყვებების, იმავე სემანტიკური ველის სიტყვების, ფრაზეოლოგიზმების, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის და დიალექტის მატარებელთა გამოცდილების მიხედვით.
- ქდკ-ს ლექსიკონის სტრუქტურა საშუალებას გვამღევს, რომ ყველა ასეთ შემთხვევაში წყაროში მოცემული ინფორმაცია გადანაწილდეს შესაბამისი სიტყვა-სტატიის სტრუქტურულ ველებში ან ახალ სალექსიკონო სტატიებში ისე, რომ ლემის ველში დარჩეს მხოლოდ ერთი ჩანაწერი.

- ასევე გვაქვს შემთხვევები, როდესაც ერთი და იგივე ლემა ბეჭდურ ლექსიკონში ორი სხვადასხვა სალექსიკონო სტატიის სახითაა წარმოდგენილი, ხოლო ზოგჯერ ბეჭდური ლექსიკონი ნახეთი ან შეადარე მითითებით გვაგზავნის არარსებულ ლემასთან.
- რაც შეეხება, ფონეტიკურ ვარიანტებს, ბეჭდურ ლექსიკონში ცალ-ცალკე ლემად გატანილი ფონეტიკური ვარიანტები ელექტრონულ ვერსიაში ერთ სტატიად გავაერთიანეთ, ხოლო ფონეტიკური ვარიაცია შესაბამის გრაფაში განთავსდა.
- ბეჭდური ლექსიკონის ხარვეზად შეგვიძლია მოვიხსენიოთ ის შემთხვევა, როდესაც ერთი და იგივე სინტაქსური წყვილის პრეპოზიციული და პოსტპოზიციური წყობის მსაზღვრელ-საზღვრული წარმოდგენილია ცალ-ცალკე სალექსიკონო სტატიად.

კვლევის შედეგები

საინტერესო ლექსიკოგრაფიული პროცესია ერთი და იმავე დიალექტის სხვადასხვა ავტორის ლექსიკონის ერთ კორპუსულ ლექსიკონად ინტეგრირება, შერწყმა, ისე, რომ არც ავტორი დაიკარგოს, არც რომელიმე მნიშვნელოვანი დეტალი და ლექსიკონიც ტექნოლოგიური წესების მიხედვით გაიმართოს. ამ კუთხით, კორპუსული ლექსიკონი ნამდვილად წარმოადგენს ლექსიკოგრაფიული პოსტდმოდერნის პროდუქტს, სადაც ბმები და კავშირები, ინტერტექსტები, ძველი ტექსტების ახლებული წაკითხვა განაპირობებს ლექსიკოგრაფიულ პროცესსა და მსოფლმხედველობას.

ორი ლექსიკონის ერთ სალექსიკონო რესურსად შერწყმისას ვასრულებთ შემდეგ ამოცანებს:

- იდენტურ ლემებს, რომელთაც იდენტური განმარტება აქვთ, ემატება შესაბამისი წყარო, სადაც დადასტურებულია მსგავსი ფორმები
- იდენტურ ლემებს, რომელთაც იდენტური განმარტება აქვს, მაგრამ განსხვავებულია ილუსტრაციები, ასეთ დროს სალექსიკონო სტატიას ემატება განსხვავებული ილუსტრაციები შესაბამისი წყაროს მითითებით
- იდენტურ ლემებს, რომელთაც აქვთ განსხვავებული განმარტება, ემატება ახალი მნიშვნელობა ცალკე სალექსიკონო სტატიად შესაბამისი წყაროს მითითებით
- და სხვა.

ონლაინლექსიკონი სხვადასხვა სტრუქტურულ ველს მოიცავს: ლემა, შესატყვისი, განმარტება, გრამატიკული და ფონეტიკური ვარიაციები, ილუსტრაცია, შიდა ბმულები, ზუსტდება, იცვლება, განმარტება, ფართოვდება სიტყვის მნიშვნელობა, ემატება ლინგვისტური ინფორმაცია. სიტყვის მნიშვნელობას ვაზუსტებთ ილუსტრაციის, მყარი შესიტყვებების, იმავე სემანტიკური ველის სიტყვების, ფრაზეოლოგიზმების, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის და დიალექტის მატარებელთა გამოცდილების მიხედვით.

დასკვნები და რეკომენდაციები

ბეჭდური წყაროს გარკვეული ინფორმაცია გამოტოვებულია ქდკ-ს ელექტრონულ ლექსიკონში - ეს არის ბმულები, რომლებიც სხვა ლექსიკონების ამა თუ იმ ფორმასთან გვაგზავნის, თუმცა აღნიშნული ინფორმაცია ინახება სალექსიკონო სტატიის სამუშაო ველში და მომავალში, როცა ბაზას დაემატება ყველა სხვა ლექსიკონი, ივარაუდება შიდა ბმულებით ამ ინფორმაციის გააქტიურება.

ნაბეჭდი წყაროს ყველა მითითება ქდკ-ში შემდგომისდაგვარად შენარჩუნებულია. ქდკ-ს ლექსიკონში არ აისახება ის ბმულები, რომლებიც ილუსტრაციასა და განმარტებაში გამოყენებულ მასალასთან გვაგზავნის. ბმულით „იხილე“ ჩვენს ლექსიკონში აღნიშნულია სალექსიკონო ერთეულთან დაკავშირებული ფორმები.

სხვადასხვაგვარი წყაროს ერთ ელექტრონულ ლექსიკონად ინტეგრირებისას, ჩვენ სრული სახით ვინარჩუნებთ წყაროს ყველა ენობრივ მონაცემს, მეტაინფორმაციას, ვაზუსტებთ, ვასტრუქტურირებთ, ერთიანი წესით ვალაგებთ ყველა სახის ლინგვისტურ ინფორმაციას, ვასწორებთ ხარვეზებს, ვამატებთ დანაკლისს და ვიღებთ ახალ სალექსიკონო ტექსტს, რომელიც წყარო მოცემულობაზე დაშენებული ახალი უნივერსალური სალექსიკონო პროდუქტია.

ელექტრონული ლექსიკონი ლინგვისტური და ინტერდისციპლინური კვლევებისთვის ახალ პერსპექტივებს წარმოაჩენს, განსაკუთრებით საინტერესოა დიალექტზე დაკვირვება სინქრონიულ და დიაქრონიულ ჭრილში, გამომდინარე იქიდან, რომ ლექსიკონი სხვადასხვა პერიოდში ჩაწერილი ტექსტების, სხვადასხვა ბეჭდური ლექსიკონის ინტეგრირების საშუალებით შეიქმნა; უნდა აღინიშნოს რომ ქდკ-ს ლექსიკონების საბოლოოდ დამუშავებისა და სამეცნიერო სივრცეში მიმოქცევის შემდეგ ქართული ლექსიკოგრაფიული მემკვიდრეობა ახალი ტიპის სრულყოფილ სამეცნიერო პლატფორმად იქცევა.

ბიბლიოგრაფია:

იმნაიშვილი, გ., მარტიროსოვი, ა., (1956). ქართული ენის კახური დიალექტი. თბილისი, გამომცემლობა „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია“

მენტეშაშვილი, ს. (1943). ქიზიყური ლექსიკონი. თბილისი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

ქდკ-ის ლექსიკოგრაფიული ბაზა <http://corpora.co/#/dictionaries> მასალაზე წვდომა 15.11.20

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი <https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php> მასალაზე წვდომა 15.11.20

შინამრეწველობის მასალები (1936). (პირველ_ასლები) შეკრებილი ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით. თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“

ჩიქობავა, არნ. (1949_1988). სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის არქივი. ხელნაწერი
ასლები, გაციფრებული ქართულ დიალექტურ კორპუსში <http://corpora.co/#/corpus>

ჯორბენაძე, ბ. (1989). ქართული დიალექტოლოგია I. თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“